

ČAPLOVIČ JE — KOŠIČ!

VILKO NOVAK

Večini bralcev bo ta nenavadni naslov seve nerazumljiv, toda nalašč sem mu dal tako izzivalno, kričečo obliko — mogoče bo med nekaterimi zgodovinskimi publicisti le konec preziranja zaslužnega dela domačega pisatelja pa tudi preziranja že dokaj starih dognanj.

Prekmurski pisatelj *Jožef Košič* (r. 9. X. 1788 v Bogojini, u. 26. XII. 1867 kot župnik na Gornjem Seniku pri Monoštru) je kljub svojim petim pomembnim delom — da ne štejemo priredb molitvenikov — v naši slovestveni zgodovini, ki ne prezre še tako malenkostnega rimarja v starejši in najnovejši dobi, dosledno docela prezrt. V Kroniki je bil govor o njem prav za stoletnico smrti (V. Novak, Prekmursko pismo iz leta 1851, Kronika 1968, 174—5), kjer je bilo tudi povedano: »Vzorno je opisal za tisti čas ljudsko kulturo Prekmurja, kar je objavil slovaško-madžarski etnolog Ivan Čaplovič pod svojim imenom... Kako ga je zgodovina posebej zanimala, je dokazal zlasti z orisom prekmurske zgodovine: Starine železnih ino salaskih Slovencev, ki je ostal v nepopolnem rokopisu (objavil J. Gruden v Časopisu za zgodovino in narodopisje XI, 1914, ne da bi bil poznal avtorja).«

V podčrtani opombi je navedena monografija V. Novaka o Košiču, Razprave III. razr. za fil. in lit. vede SAZU, 1958, 233—278, v kateri je obširno govoril o avtorstvu in značaju obeh omenjenih spisov. Dr. Franc Ivanocy, prekmurski narodni buditelj, je Grudnu »odločno izjavil« (ČZN XI. 94—5), da so opombe in popravki v rokopisu Starin Košičevi pač zato, ker so pisani z mnogo manjšimi, včasih komaj čitljivimi črkami, povečini na robu rokopisa. Pisec te opomnje pa je, odkar je globlje spoznal Košičevo delo, prisodil Starine njemu, toda dokazati je to mogel šele v navedeni monografiji, potem ko je Maks Miklavčič našel po Grudnu založeni rokopis in ko ga je bilo moč primerjati s Košičevimi drugimi rokopisi na Gornjem Seniku (1956). Ker je Grudnova objava zelo pomanjkljiva, sem po posvetu z rajnim prof. Milkom Kosom pričel prirejati njegovo novo izdajo z upoštevanjem vseh popravkov in pripisov. Ker pozneje pri zgodovinarjih ni bilo pravega zanimanja za tako objavo, sem delo opustil.

O teh stvarih je menda le treba govoriti zato, ker nekateri, ki pišejo o prekmurski

zgodovini, še vedno navajajo Grudnovo objavo anonimnih Starin... Objava monografije o Košiču v Razpravah SAZU je pač odmaknjena in neznana tudi nekaterim slavistom in zgodovinarjem, ki urejajo strokovne publikacije, da ne govorimo o amaterskih publicistih s teh področij. Slavisti do zadnjega časa, ko je s tem pričela revija Jezik in slovstvo, niso objavljali strokovne bibliografije, ki jo pa zgodovinarji imajo v Zgodovinskem časopisu. Tam ni bila monografija o Košiču uvrščena v bibliografijo za leto 1958 v ZČ XII—XIII. Deset let pozneje je bilo Košičevo avtorstvo omenjeno v Kroniki 1968. Vendar pa v Zborniku Štefana Kuzmiča (M. Sobota, 1974) z »gradivom s simpozija ob 250-letnici rojstva«, ki sta ga priredili Slavistično in Zgodovinsko društvo v Mariboru, zbornik pa uredili zgodovinar in dva slavista, Košičevo avtorstvo ni bilo upoštevano niti v besedilu referata V. Šiftarja, str. 23, niti v opombi 15. Še huje je, da Košiča ne upošteva v istem zborniku objavljena »Bibliografija Štefana Kuzmiča«, ki pozna le Grudna — kljub temu, da navaja pod št. 83 monografijo o J. Košiču. — Upoštevala pa sta dognanje o Košičevem avtorstvu »Starin« B. Horvat in M. Kokolj v Prekmurskem šolstvu (M. Sobota 1977), 133.

Ker si taki zborniki in take bibliografije lastijo trajno vrednost, je tem huje, če pri obravnavanju zgodovinskih vprašanj obrobne pokrajine (iz kateregakoli vzroka) prezejo avtorstvo pisatelja iz iste obrobne pokrajine, katerega delo se toliko navaja in ima poleg poučnega vsekakor tudi narodnoprubujni pomen. Na to sem opomnil v oceni tega zbornika v Jeziku in slovstvu XXI, 1975/76, 59—63, kakor tudi na navedbo Čaplovicsa v omenjeni bibliografiji, št. 45, ne da bi bil naveden resnični avtor — Košič. Na Košičevo avtorstvo Starin je bilo pokazano še večkrat, npr. v spisih Ivana Škafarja, na vidnem mestu pa v Izboru prekmurskega slovstva (1976) in še drugod. Kljub temu pa navaja F. Šebjanič (Protestantsko gibanje panonskih Slovencev, Sobota 1977, 108) med viri le Grudnovo objavo brez Košičevega imena. Utegnil bi kdo vse te navedbe zagovarjati z bibliografskega vidika — toda če gre pri tem za našega pisatelja, katerega rokopis je bil le po srečnem naključju ohranjen in dvakrat najden, tedaj tak formalističen vidik nikakor ni opravičen. Še manj je opravičeno zavestno preziranje tistih vrednot iz

naše preteklosti, ki jih na tem področju imamo. Tako prepisovanje in nepopolno navajanje se utegne nadaljevati v nedogled — kot izraz naše znanstvene nedozorelosti.

Naslov pričujočega zapisa se sicer neposredno ne nanaša na Čaploviča, vendar je zatajevano avtorstvo obeh Košičevih spisov doživljalo enako usodo do naših dni in ker je spis, povezan s Čaplovičevim imenom, navajan pogosteje, njegovo ime posredno izraža tudi nepoznavanje in hoteno zamolčevanje Košičevega avtorstva Starin. Čaploviča kot avtorja Košičevega spisa mnogokrat, in sicer na vidnih mestih, tako npr. v priročniku Néprajzi lexikon I navajajo tudi Madžari. V naših etnoloških revijah in drugod sem ponovno poudarjal Košičevo avtorstvo, tako da novejša slovenska etnologija imenuje Jožefa Košiča med predstavniki našega etnološkega dela v dobi razsvetljenstva (npr. S. Kremenšek, Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, knjižničevnosti in kulturi, Lj. 1979; Od Linhartarja do Trdine — etnologija v zgodovinsopisju razsvetljenstva in romantike). Mislim pa, da naj bi tudi zgodovinarji poznali ta Košičev etnološki spis in zatajevanje njegovega avtorstva — saj so pri tem sodelovali tudi naši zgodovinarji — zato povzamem na kratko na tem mestu to vprašanje. K temu me je nagnilo nepričakovano pisanje F. Šebjaniča na slovenski strani Narodnih novin — Ljudskega lista (22. XII. 1983, str. 15), namenjeni porabskim Slovencem, med katerimi je J. Košič deloval kar 51 let: »... narodopisno podobo slovenskih ljudi na Ogrskem pa je leta 1828 podal v Znanstveni zbirki (Tudományos gyűjtemény) in leto dni kasneje v posebni knjižici János Csaplovics (Croaten und Wenden in Ungarn).«

Da je piščevo preziranje Košičevega avtorstva (videli smo, da tudi Starin) tega spisa zavestno, dokazuje njegova neodgovorna, docela odklonilna ocena (Narodne novine 21. IV. 1983) knjige Fr. Mukiča in M. Kozar: Slovensko Porabje (Mohorjeva družba, Celje, 1982), kjer je Košičevo avtorstvo jasno izraženo. — Tako v omenjeni monografiji kot natančneje v spisu 4, o ljudskem življenju v Prekmurju (Traditiones, Madžarski spisi SAZR, 1977, 155 sl.) je pojasnjeno, da je J. Košič poslal 29. II. 1820 Jánú Čaploviču — na njegov poziv za opisovanje narodnostnih skupin v Intelligenzblatt der Pressburger Zeitung 1819, Nr. 98 — spis A' Magyar Országí Vendus-Tótokról (O »vendskih Totih« na Ogrskem). Tega je Čaplovič poslal madžarski reviji Kedveskedő, izhajajoči na Dunaju, ki

ga je objavila anonimno in v celoti (čeprav trdi Čaplovič v objavi 1828; »katerega prvi š so bili objavljeni v Kedveskedőju«) 1824, št. 19 do 42. Pod svojim imenom je J. Čaplovič objavil Košičev spis v peštanski reviji Tudományos gyűjtemény 1828, V. 3—50. Košič ni »zbiral podatkov« za Čaploviča — tako Horvat - Kokolj, n. d. 110—14, kjer je po krivici celo poglavje naslovljeno: Čaplovičovo poročilo (1824, 1828, 1829) — kljub sklicevanju na mojo monografijo iz 1958, toda šele v naslednjem poglavju! — To je priznal Č. sam v objavi Košičeve razprave 1828, kar je navedel Avgust Pavel v izvirniku 1927, v slovenskem prevodu pa 1931 (Odrpta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev, Etnolog IV, 142: »Csaplovics. priobčuje... 'resnično vzorno etnografsko' razpravo (Č. besede, op. V. N.) ... izpod peresa Jožefa Košiča...« Dopolnil sem Č. pričevanje v monografiji, str. 11, z njegovimi besedami: »Sam pri tem nimam druge zasluge, kot da sem delo g. Košiča preuredil, prepisal in to in ono izpustil...«

Vodilni madžarski etnologi te izjave niso prezrli in so navajali vselej Košičevo ime ob tem spisu, tako npr. priročnik A magyarság néprajza I, 1942,² 166 in I. Tálasi v orisu razvoja madžarske etnološke znanosti, kjer imenuje Košičev spis »kot metodično največje vrednosti« v tistem času (Néprajzi éle-tünk kibontakozása, 1848, 5).

Čaplovič je Košičev spis svobodno prevedel v nemščino in ga najprej objavil v Neues Archiv f. Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst I, Wien 1829, nato pa skupaj s spisom o gradiščanskih Hrvatih v knjižnici Croaten und Wenden in Ungarn (tako!), Pressburg 1829, kjer je v Predgovoru že zamolčal Košičevo ime v formulaciji, da mu je podatke zanj poslal »ein Wende... geistlichen Standes«. Ker so naši uporabniki poznali le nemškega »Čaploviča«, so v tej obliki navajali Košičev delež, tako že omenjena Horvat in Kokolj, pozneje pa npr. Vladimir Murko (Prekmurški Slovenci v zgodovini, 1961, 99), čeprav je poznal dognanja v monografiji iz 1958 in pravilno imenuje (prav tam) Košiča avtorja Starin.

Pri nas so — razumljivo — od nekdaj navajali iz nemškega Čaploviča, žal tudi še v Narodopisju Slovencev I (1944) v najrazličnejših oblikah imena, ker se niso ozirali na Pavlovo navedbo 1931. Kljub pogostemu poudarjanju Košičevega avtorstva od 1948 naprej (V. N., Etnografski značaj Slovenskega Porabja, Slovenski etnograf I, 100 sl.) so ga prezirali nekateri tudi v strokovnih spisih, zato je bila potrebna opomnja Nekaj poprav-

kov (Slovenski etnograf XIII, 1960, 232-4), ki pa ni dosegla drugih področij slovenskega pisanja. Tako je pod pokroviteljstvom zgodovinarjev in slavistov ostal Csaplovics z nemškim spisom v bibliografiji v Zborniku Štefana Küzmiča (1974, str. 140), čeprav je v isti bibliografiji navedena razprava o Košiču 1958 (str. 143). Z madžarskim naslovom pa — pod Čaplovičevim imenom med viri in slovstvom v F. Šebjaniča Protestantskem gibanju... (1977, str. 107) in mogoče še kje.

Ker je med tem tudi slovaški strokovnjak poročal o nastanku Košičevega spisa o prekmurskih Slovencih, o njegovih stikih s Čaplovičem in o različicah tega besedila v madžarščini in nemščini (R. Brtán, Slovenci in drugi Južni Slovani v delu Jána Čaploviča, Tráditiones 7—9, 1982, 251 sl.), je že skrajni čas, da priznavamo tudi pri nas Košičevo avtorstvo spisa o prekmurskih Slovencih iz 1824, ki ima mimo etnološkega tudi širši zgo-

dovinski pomen. Prav tako je čas, da navajamo Košiča ko avtorja Starin železnih in salajskih Slovenov, saj je ta pisatelj poleg obravnavanih dveh spisov s prevodom madžarske slovnice v prekmurščino (1833) skušal ustvariti slovensko slovnično terminologijo, s poučno knjigo Zobrisani Sloven in Slovenka med Mürov i Rábov (1845 ali nekaj pozneje) ni le uvedel nekaj poglavij iz Slomškovega Blažeta in Nežice (to dognanje prisojata Horvat in Kokolj v n. d. V. Brumnju 1942, čeprav navajata tudi moj članek o tem v ČZN 1934), marveč povedal tudi marsikaj o življenju svoje pokrajine, z Zgodbami vgrskega kraléstva (1848) napisal eno prvih zgodovinskih del v slovenščini, da ne govorimo o njegovih priredbah molitvenikov. Zato zasluži njegov etnološki spis iz 1824 slovenski prevod, njegove Starine... pa bi pri kakem drugem narodu tudi že davno doživele dostojno objavo.

DELOVANJE DEŽELNE CENTRALE ZA DOMOVINSKO VARSTVO ZA KRANJSKO MED I. SVETOVNO VOJNO — PRIPRAVE ZA VOJNI MUZEJ

MAJA ZVANUT

Arhiv Zavoda SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine hrani droben sveženj spisov, nekdanjo last kanonika dr. Josipa Grudna, ki pripovedujejo o nekoliko bizarni, a zanimivi dejavnosti Deželne centrale za domovinsko varstvo za Kranjsko v prvih letih prve svetovne vojne.¹

Znano je, da je bila Avstro-Ogrska v nekaterih rečeh čudovito redoljubna in metodična. Nekaj reda je želela vnesti tudi v vojno vihro. Tako je na primer vojno ministrstvo v začetku leta 1916 ustanovilo poseben oddelek, ki naj bi skrbel za grobove padlih vojakov,² konec istega leta pa sta Nemčija in Avstro-Ogrska skupaj organizirali veliko potujočo razstavo »Vojaški grob in vojaški spomenik«, pri kateri se je na avstrijski strani angažiral Verein für Denkmalpflege und Heimatschutz in Niederösterreich. Na Dunaju so jo postavili v Avstrijskem muzeju za umetnost in industrijo, njeni popolnoma praktični napotki glede urejanja grobov, postavljanja spomenikov, oblikovanja kolajin in spomenic pa so bili namenjeni v prvi vrsti županom zato, »da bi dvigovali okus in umetnostni učinek«.³

Druga stvar so bili vojni muzeji, ki naj bi služili predvsem v propagandne namene, pri njihovi postavitvi pa naj bi sodelovale deželne centrale za domovinsko varstvo iz vse države. Tudi ta ideja ni zrasla na avstrijskem zelniku, temveč pri zaveznici Nemčiji, kjer so se menda leta 1915 že skoraj vsa spomeniško-varstvena društva ukvarjala z zbiranjem spominov na to veliko vojno.⁴ V Avstro-Ogrski so se za vojne muzeje ogreli na Dunaju, v Budimpešti, Ljubljani in Zagrebu. Zamisel so uresničili le Dunajčani, in sicer v obliki velike razstave na cesarskem vrtu, odprte maja 1916, ki je v tistem poletju imela biti, in je najbrž tudi bila, središče družabnega življenja prestolnice. Tamkaj so Avstro-Ogrska in njene vojaške zaveznice razstavile podobe vladarjev, državnikov, generalov in vojne trofeje. Predstavljena je bila oprema kopenskih bojišč in mornarice pa tudi pomožne dejavnosti, kot so saniteta, tren, vojno poročevalstvo, umetnost in literatura v vojni. Poseben oddelek je prikazoval življenje v vojnem ujetništvu (brez dvoma precej drugače kot Hašek in Vaněk). Razstava naj bi imela močan propagandni učinek, pokazala naj bi,